

hez Szakály Sándor hibajegyzéke hasznos segítség.)²⁶ Többször hiányolhatja az olvasó a tárgyi magyarázó jegyzetet is, s a meglévőkhöz is csak ritkán kapcsolódik szakirodalmi hivatkozás.²⁷ Ilyeneket Kovács lényegében csak a választási eredményekhez ad.

A fentiek alapján megállapítható, hogy érdekes forrást kapott kezébe az olvasó. A szövegkiadás erénye, hogy – néhány kisebb javítással – helyettesíti az eredeti levéltári dokumentumot. Jegyzetei pedig sok értékes adat összevadászását teszik feleslegessé, még ha nem is száz százalékgig megbízhatóak. Számos hivatkozás (különösen a levéltári anyagra utalók) a további kutatómunkát segíti. A kiadott dokumentum egyes állításairól azonban nem tudjuk meg, mennyi a valóságalapjuk. Több konkrét példa és a keletkezés körülményei miatt azonban minden okunk megvan rá, hogy kételkedjünk bennük.

Paksa Rudolf

Meddig menetelnek?*

Ebből az olvasmányosan megírt publicisztikai munkából megtudhatjuk, hogy nem vagyunk egyedül: nemcsak nálunk, hanem Közép-Kelet-Európa minden országában teret nyer a szélsőjobboldali radikalizmus. Az osztrák újságíró-szerzők – Gregor Mayer és Bernhard Odehnal – az események, jelenségek ismertetése mellett korlátozottan, „tényfeltáró újságírók módján” a kiváltó okok bemutatására is vállalkoztak. Előjáróban mégis hangsúlyozni kell, hogy a könyv nem tudományos értekezésből született, hanem az újságírók saját szakmájuk eszközeit és nyelvezetét felhasználva összegezték addigi munkájuk során szerzett tapasztalataikat és ismereteiket, amelyek szakmai körökben akár felszínesnek is hathatnak. A téma aktualitása és a látványos közép-európai kitekintés miatt azonban a honi szakmának sem lehet érdektelen a könyv megjelenése,

Tamás: A nyilas emigráció 1945–1968. *Rubicon*, 2008/1. 64–68.) De Csia Sándort, Szálasi bizalmasát is összekeverte a politikus Csiánál majd egy évtizeddel idősebb névrokonával. Wirth Károly esetében pedig a halálzási adatot tünteti fel ismeretlennek, noha tudható, hogy 1944 decemberében halt meg.

²⁶ SZAKÁLY Sándor: Forrásközlés, illetlen nagyvonalúsággal. *Fons*, 2009/3. 397–405.

²⁷ Ismét csak egy kiragadott példa: a 73. oldalon is hasznos lett volna az „RV” rövidítésű nyilas szervezet megjegyzetelése, s egyúttal meg lehetett volna említeni Máthé Áron vonatkozó tanulmányát is.

* Gregor MAYER–Bernhard ODEHNAL: *Aufmarsch. Die rechte Gefahr aus Osteuropa*. (Felvonulás. A jobboldali veszély Kelet-Európából.) Residenz Verlag, St. Pölten–Salzburg, 2010. 297. p.

hiszen a német nyelvterületen ez és az ilyen jellegű publikációk befolyásolhatják a közvélemény, a tudományos élet, sőt a politikai döntéshozók véleményformálását is a mi kis hazánkról és a szomszédainkról. Német nyelven ez az első összegzésre és egyben tényfeltárára is törekvő publikáció.

Gregor Mayer nem véletlenül került a téma közelébe. A 2000-es évek elejéig meghatározó jelentőségű közvéleményt formáló osztrák lapok (*Profil, Standard*) és a német hírügynökség (DPA) tartottak igényt kelet-európai beszámolóira, és a 2003-tól folytatott közel-keleti tevékenysége mellett továbbra is szoros, személyes szálak fűzik Európa keleti régiójához. Mayer korábban is foglalkozott a magyar jobboldallal: a Grazban 2002-ben kiadott, az európai jobboldali populista politikusokról szóló kötetben írt Orbán Viktorról is. Évekig élt Budapesten és Belgrádban, ebből következően ő készítette a könyvben szereplő interjúkat Magyarországon és Szerbiában. Társa, Bernhard Odehnal, szláv nyelveken is beszélő, ugyancsak bécsi lapoknak információt szállító újságíró; a cseh és szlovák interjúkat ő jegyzi a publikációban. Az előszót a magyar származású Paul Lendvai – Ausztriában élő újságíró és televíziós személyiség – írta. Lendvai a könyv érdemeként említi, hogy e munka segítségével az Európai Unió nyugati országai – vagy legalábbis a közel százmilliós német nyelvterület lakossága és gazdasági szakemberei – a volt keleti blokk államait új perspektívából ismerhetik meg: nemcsak a profitszerzés és a befektetések irányából értékelhetik, hanem az egyre markánsabb formát és kereteket öltő szélsőjobb térnyeréséről is tudomást szerezhetnek; ha ez nem is az a nézőpont, amelyre mi itt, Közép-Kelet-Európában a legbüszkébbek lehetünk.

Magának a műnek a keletkezéséről nem sok mindent tudhatunk meg a szerzőktől. A bevezető nem a keletkezés körülményeiről, technikai kivitelezésről szól, hanem összefoglalja a szerzők által legfontosabbnak tartott súlypontokat; ezért a munka végén már nem is volt szükség összefoglaló fejezetre, a végső tapasztalatok és benyomások megfogalmazását az olvasóknak engedték át. Országoként külön-külön vizsgálták meg a jobboldali radikalizmus megerősödésének körülményeit – történeti, politikai kontextusba ágyazva. Minden ország esetében átlátható és kívülálló számára is érthető történelmi áttekintés segíti az olvasót az összefüggések, fogalmak, mozgalmak megértésében; mindezt szórakoztató olvasmányként vetették papírra. Az al- és fejezetcímek utalnak a szerzők szakmájára, akár szalagcímnek is beillenek, mindenesetre figyelemfelkeltők, ha nem is mindig felelnek meg a tudományos címadás kritériumainak. Újságcikkekre jellemző eszközökkel plasztikusan ecese-

telik a szélsőjobb aktivitását, a felvonulásokat, a zenei rendezvényeket vagy a főként romák ellen elkövetett gyilkosságokat. Mindezt tárgyilagosan, moralizálástól mentesen teszik, mindenki számára érthető hasonlatokkal, filmklasszikusoktól vett példákkal színesítve.

Az elvontnak tűnő történeti fejtegetéseket emberközelivé és megfoghatóvá teszik a radikális jobboldal nemzeti „vezetőivel” készített interjúk. A másik oldal véleményének megismertetése céljából azonban nemcsak mozgalmi vezetőkkel, hanem az adott ország újságíróival, emberi jogi aktivistákkal, értelmiségiekkel is folytattak (bár nem túl nagyszámú) beszélgetéseket, amelyeket alapul véve gyakran igen kritikus kijelentéseket olvashatunk. A szélesebb olvasóközönség elérése, a könnyebb kezelhetőség végett kerültek a lábjegyzetek alkalmazását, ám ez támadási felületet nyújthat, hiszen ismételten szerepelnek a szövegben beszédek, gondolatok, gyakran szó szerinti idézetek is, amelyekről nem tudjuk, pontosan honnan valók; a források ismerete további támpontot adhatna, és csökkentené a munka „komolyságának” a megkérdőjelezhetőségét. Erre nem sokkal a könyv február közepi megjelenése és március eleji bécsi bemutatója után magyar szélsőjobboldali honlapokon már utaltak is. A történelemben, politológiában kevésbé jártas olvasók számára szerencsés lett volna a gyakran szóba kerülő szakfogalmak definiálása, egymástól való elhatárolása, a jelentéstartalom-beli különbségek feltüntetése (például radikális szélsőjobb – neonáci – ultranacionalista). A szerzők, noha német anyanyelvűek, de a kelet-európai nyelvek ismerői is, így kellő empátiával viseltetnek a szemnek és fülnek szokatlan egyéni betűkkel és kiejtésekkel szemben, így a mellékletet dicséretes módon „kiejtési útmutatóval” kezdték. A tudományos elvárásoknak megfelelően országoként felsorolták azokat a mozaikszavakat és rövidítéseket, amelyeket nem oldottak fel a főszövegben. Szintén országos bontásban tüntették fel a felhasznált irodalmat. Ahogy a szélsőjobboldal fiatal kliensei, úgy a szerzők is meglátogatták és az irodalomjegyzékben fel is tüntették azokat a honlapokat, amelyek a témával összefüggésbe hozhatók. A melléklet végén a névmutató segít a főszövegben lévő nevek közötti eligazodásban. A kemény borítású könyv szép kivitelű, kiegyensúlyozottan tagolt. Hatásos borítóképpel – a Magyar Gárda bakancsairól – indít, középen nyolc oldalon keresztül színes képek támasztják alá és teszik látványosabbá az olvasottakat; több fénykép talán még inkább a publikáció javára vált volna.

A jelenlegi szélsőjobboldali aktivitás már nem azonos a rendszerváltások után közvetlenül megszületett jobboldali radikalizmussal – ezzel a kezdő gondolattal indít a könyv. 1989 után minden egykori szocialista

országának megvolt a maga nemzeti mozgalma: *Partidul Romania Mare* (Nagyromán Párt), Magyar Igazság és Élet Pártja, *Slovenska Národná Strana* (Szlovák Nemzeti Párt), *Sdružení pro Republiku – Republikánská Strana Československá* (Egyesülés a Köztársaságért – Csehszlovákia Köztársasági Pártja). Az elmúlt húsz évben a régi pártok vagy felmorzsolódtak, vagy vezetőjük szalonképtelenné vált korrupciós botrányai miatt, illetve beolvadtak az átlagos, szélsőségektől mentesebb politikai szerepbe. Többéves, többnyire agresszív hecckampányukkal azonban elvetették a magokat, amelyek most a legifjabb generációban szárba szökkennek.

Ez az új generáció a húszas éveiben jár, vezetői is mindössze harminc körüliek. Már demokratikus társadalomban nőttek fel, az államszocialista diktatúrát csak elbeszélésekből ismerik, mégis úgy viselkednek, mintha diktatúrában élnének. Határozottak, lelkesek, és bíznak benne, hogy elérik a céljaikat; a szerzők véleménye szerint az „utcat szeretnék meghódítani”. (12.) A hagyományos propagandaeszközök (nyomtatott sajtó, felvonulások, plakátok, koncertek, esetleg futballmeccsek) mellett a modern, 21. századi kommunikációs csatornákat (internet, közösségi portálok, blogok, YouTube és egyéb fájlmegosztók) és hálózatokat is rendkívül hatásosan alkalmazzák. Ezek segítségével erős kötődéseket, illetve gyors információáramlást, egyéni szubkultúrát, közösségi érzést teremtenek. A fiatal generáció számára az új propagandaeszközökön túl az akciók, felvonulások „élménygazdagsága”, a happeningezés közvetítése is rendkívül fontos. „Ők ezt szórakozásból, a provokálás örömeiből teszik. Számukra cool nácinak lenni.” (140.) Az 1990-es évek szkinhedjei többnyire a társadalom legalsóbb rétegeiből származtak, ezzel szemben a 21. század elejének szélsőjobb kliensei között egyre többen a középosztályhoz tartoznak, egyetemisták és szakmunkások is nagy számban vannak köztük. Egyes vezetők éppen vállalkozók, nemzeti gicset, könyveket és pólókat árulnak üzleteikben mozgalmuk tagjainak, növelve ezzel a csoporthoz tartozás érzését és – nem mellékesen – saját jövedelmüket. Ezek a fiatalok elvesztették hitüket a fennálló rendszerben. Számukra a rendszerváltás után kiharcolt polgárjogok magától értetődők és természetesek, mégis úgy érzik, hogy a politika magára hagyta őket. Mindenütt (sajnos, gyakran nem is alaptalanul) korrupció és „mutyizás” hangzotatnak. Magukra vesztésként tekintenek, akiktől mindent elvesznek, miközben mások – cigányok, zsidók – egyre többet kapnak. Éppen abban rejlik mozgalmuk ereje, hogy propagandájukban igazságok és a féligazságok keverednek, az érzelmekre hatnak és hisztériát keltenek. Mindehhez egyoldalúan hangzotatják a múltban elszenvedett sérelmeket (Trianon, szerb területek elvesztése a balkáni háborúk

idején), amelyekből minden közép-kelet-európai országnak kijutott a történelme során. Sajnos, sérelmek – részleges, vagy teljes körű – feldolgozására állami szinten még nem került sor a régió egyetlen országában sem; ezek a szálak elvarratlanok, az államszocializmus alatt mélyen elhallgatott sebek azóta sem gyógyultak be, hiszen a gyógyszer és a balzsam keresése nem is volt cél. Nem tudom, hogy a kelet-európai szláv nyelvekben van-e szó a német *Vergangenheitsbewältigung*ra, a múlt feldolgozására, mert magyarul nincs! Ami jól jelzi, hogy amire nincs szükség, arra nem is kell önálló szó; minek is kellene szembenézni a magyar múlttal, miért kellene feldolgozni?

Aki eddig nem sokat tudott a szélsőjobboldali szubkultúra öltözködési, viseletbeli szokásairól, annak a könyv elolvasása után erről is alapos ismeretei lesznek. Az 1990-es évek szkinhedjei fekete öltözetben és többnyire kopaszra nyírt fejjel kószáltak az utcán. Noha a fekete egyenruha egyes mozgalmaknál, így a paramilitáris Magyar Gárdánál megmaradt, nem vált egyeduralkodóvá. Minden országban a nemzeti szimbólumok (zászlók, címerek) és köszönések mellett megjelent a német szélsőjobbtól átvett baloldali szimbolika, és feltűntek új öltözködési elemek (fekete-fehér kockás „palesztin kendő”, baseballsapka vagy akár Che Guevara-póló) – ezekkel már szélesebb klientúrát képes megszólítani a mozgalom. A kemény mag azonban nem adja fel az egyezményes és internacionális jelek használatát: így a sötét vagy fekete bakancsban fehér cipőfűző, aztán a dekódolt pólófeliratok: „Nazi – Just do it!” (a Nike – Just do it! alapján) vagy a 88-as szám (a német ábécé 8. betűje a „h”, amely megduplázva azt jelenti, hogy „Heil Hitler”).

Ideológia és struktúra szempontjából léteznek különbségek országonként, de vannak alapvető hasonlóságok, azonosságok is. Kelet-Európa nem vagy alig ismeri a nyugati típusú munkaerő-bevándorlást, így ebben a régióban a xenofóbia csupán a saját, évszázadok óta helyben lakó kisebbségek ellen irányulhat. Szélsőjobb olvasatban ez a szerzők által megvizsgált országokban mindenekelőtt a cigányságot (a romákat) jelenti. Az antiszemitizmus elsősorban Magyarországra, Szlovákiára és Szerbiára jellemző. Ámde az erősödő „antikapitalista” tendencia és a morális indíttatású globalizációellenesség mögött mindenhol tetten érhető a zsidóellenesség, hiszen a világméretű egyesülési folyamat mögött a „zsidóság hatalmának” erősödését vélik felfedezni. Egyéb endemikus kisebbség ellen is fellépnek igen határozottan és erőszakosan – így Bulgáriában a törökök ellen. Meglepő lehet, de a szlovákiai szélsőjobb nem tekinti a felvidéki magyar kisebbséget elsődleges céltáblájának. A homofóbia valamennyi ország szélsőjobb mozgalmában meghatározó szerepet tölt be.

Az új generáció már hálózatokban gondolkodik; több országban is tapasztalható, hogy kapcsolódási pontokat keres a határon túl. Így a cseh radikális jobboldal német és osztrák kapcsolatokat ápol, a felvonulások szervezésében és a propagandájukban is számos német elem és példa gyökeresedett meg. A szlovák és a magyar szélsőjobb egymással keresi az együttműködési fórumokat. Ámde se a cseh és a szlovák, se a balkáni jobboldali mozgalmak nem működnek együtt.

Több kérdés is felmerülhet az emberben, ha elolvasta a könyvet; egy dilemma azonban biztosan kikristályosodik, mégpedig az: kik és milyen pénzekből finanszírozzák ezeket a mozgalmakat, vagy valóban csupán az önfenntartásból virágoznának ennyire?

A válasz felkínálása nem feladata a publikáció szerzőinek. Ők láttelelet, pillanatnyi kórképet vázolnak fel. Arra mégis felhívják a figyelmet, hogy Európának és az Európai Uniónak a legkevésbé van szüksége arra a destabilizációra, amit ez az ultranacionalizmus okozhat. Sajnos, még nem tudhatjuk a megnyugtató válaszokat az olyan kérdésekre, hogy valóban képesek lesznek-e és akarnak-e a régió jobbközép pártjai egyértelműen elhatárolódni a tőlük jobbra álló erőktől? Vagy elégséges ezeket a pártokat, illetve vezetőiket a parlamentáris hatalom közelébe engedni, és azáltal veszítenek radikalizmusokból, majd betagozódnak és belesimulnak a demokratikus játékszabályokba a hatalmuk megtartása végett?

A szerzők hangsúlyozták azt, ami a publikáció arányaiban is megmutatkozik, hogy a magyar radikális jobboldal bemutatásának nagy jelentőséget tulajdonítanak (a könyv több mint egyharmada foglalkozik Magyarországgal). „Ebben a közép-európai országban a radikális, antiszemita és romaellenes magatartás és vélemény a társadalom jelentős részét elérte és áthatotta.” (15.) A nyugati újságírók szemüvegén keresztül ismerhetjük meg a Jobbik és a Magyar Gárda történetét, a 2009-es európai parlamenti választási sikert, és szemléltetésként számos idézetet olvashatunk. Dicséretére válik a szervezőknek, ahogy Magyarország 20. századi történetének sorsfordulóit és csomópontjait összefoglalják a 2. alfejezetben. Az alfejezetek az aktuális magyar politikai életben járatlan külföldi olvasó számára is plasztikusan és jól követhetően mutatják be Orbán Viktor előkészítő szerepét a Jobbik térnyerésekor. Nem feledkeznek meg a szerzők a baloldal szerepéről és Gyurcsány Ferenc őszödi beszédéről, illetve arról a dühről sem, amely a szocialistákkal szemben érvényesült és a Jobbik szavazóbázisának markáns kibővülésében csapódott le. Egy biztos: a szerzők nem rajonganak Orbán Viktorért, akit a más országokról szóló fejezetekben (Szlovákia, Horvátország) mint a jobboldali populizmus és radikalizmus megtestesítőjét idézik. Nemcsak a vezetők életraj-

zát és a Jobbik ideológiáját ismerhetjük meg, hanem számos, a közelmúltban elkövetett romagyilkosságról is olvashatunk, amelyek felelevenítése biztosan nem válik a magyar olvasó kárára sem.

A Csehországról szóló fejezet a radikális nemzeti *Dělnická Strana* (Munkáspárt) és további neonáci csoportosulások (*Odpor/Nemzeti Ellenállás* és *White Justice/Fehér Igazság*) tevékenységét vázolja fel. Míg a cseh radikális jobboldal számos technikát vesz át német nyelvű szomszédjától, addig a szlovák szélsőjobboldal, nevezetesen a *Slovenská Pospolitost'* (Szlovák Közösség) cseh kollégáitól igyekszik tanulni. A gettósodás nem került el a Szudéta-vidék egykori ipari központjait sem. Litvinov egykoron szocialista városként a barnakőszén-bányászatra épült; az 1990-es évek folyamán azonban a „fehér” munkaerő elvándorolt, és helyükre cseh és még nagyobb számban szlovák, szinte teljesen munka nélküli roma „bevándorlók” érkeztek. A település hanyatlani és pusztulni kezdett, és a „cigányterror” szinonimája lett. 2008 őszén a „Munkáspárt” megtartotta a városkában az első felvonulását, és a lakosság mindvégig a felvonulók mellett állt, őket „nemcsak szóban, hanem anyagilag is támogatta” (111.). Ezt novemberben újabb akció követte, ebben már neonáci csoportosulások is részt vettek, és az egész megmozdulás erőszakba torkollott. A cseh közvéleményt sokkolták az események, a politika felébredt, és szigorúan végrehajtandó intézkedéseket fogantatosított. Fokozták a rendőri jelenléteket, megemelték a szociális munkások számát, lépéseket tettek a köztisztaság megőrzésére, a szlovákiai romákat pedig hazaküldték. Sajnos, a magas munkanélküliség problémáját azóta sem tudták megoldani. A cseh szélsőjobbtól sem áll távol az antiszemitizmus. Csehországban már évek óta törvény bünteti a soá tagadását. 2009-ben nemcsak Magyarországon, hanem Németországban is megtiltották a neonáci felvonulást augusztus 17-én, Rudolf Hess halálának évfordulóján, így az ünnepelni akarók Csehországba utaztak, ahol ilyen tiltásra nem került sor. Mégis kijelenthetjük, hogy a zsidóellenesség Csehországban kevésbé elterjedt, mint Magyarországon, Szlovákiában vagy akár Lengyelországban. 2007-ben, a magyar példát követve, ott is megalakult a *Národná Garda* (Nemzeti Gárda).

A szlovák fejezet hatásosan kezdődik egy, a magyar és a szlovák radikális jobboldaliak között lefolytatott párbeszéddel. Ebből kiderülhet az olvasó számára, hogy Trianon ellenére ők nem elsődlegesen egymás ellenségei, hanem léteznek számukra ennél nagyobb problémák is, amelyeknek a megoldására együttesen kell törekedniük. Ilyen közös ügy a „cigánybűnözés” leküzdése vagy a nemzetközi tőke elleni küzdelem. A magyar és a szlovák szélsőjobb követői azonos korosztályhoz tartoznak. Márian

Kotlebas közel egyidős Vona Gáborral és szintén tanári végzettségű, ahogy a szerb Mladen Obradović *Obraz*-vezető is történelemtanár. A szlovák 20. századról adott többoldalas történelmi áttekintésből megismerhetjük a radikális jobboldal szimbolikáját, programját, történelmi példaképeit. Andrej Hlinka és Vojtek Tuka mellett nyomon követhetjük a Tiso-kultusz alakulását, amely első csúcspontját a rendszerváltás után érte el. Tudjuk, hogy Zsolna egykori polgármestere, Ján Slota (1990–2006) a külföld kitarató ellenkezése miatt mondott csupán le egy Jozef Tiso-emlékmű felállításáról. Slota pártja, a *Slovenská Národná Strana* (Szlovák Nemzeti Párt) az ország legrégebbi pártja, amely ellenségképét a magyar és a roma kisebbségben lelta meg. A szerzők véleménye szerint „Slota a szlovák belpolitika bohóca, és tudatosan erősíti ezt a képet”. (184.) A további oldalakon sem fukarkodnak a kritikával. A nemzeti párt és az attól még jobbra elhelyezkedő, Kotlebas vezette *Slovenská Pospolitosť* (Szlovák Közösség) együttműködése nem valószínű mindaddig, amíg Slota pártja nem csökkenti magyarellenes kirohanásait, vagy Kotlebas pártja nem azonosul ezzel a céllal, és ideológiájában nem következik be paradigma-váltás. Mindenesetre a romaellenességben mind a két párt egyetért. Malina Hedvig (Hedviga Malinová) ügyét is segítségül hívják a szerzők a magyar–szlovák viszony bemutatására, nem leplezve kritikájukat.

Szerkezetileg és felépítésében a horvát szélsőjobbal foglalkozó fejezet a legkevésbé kidolgozott, talán éppen azért, mert ebben az országban nem alakultak ki minden oldalról lehatárolt radikális jobboldali pártok, inkább csak különféle szervezetségi szintű, többnyire *ad hoc* jellegű, elsősorban neonáci tömörülésekről beszélhetünk. Ennek a fejezetnek és talán a könyvnek is a legsikeresebb és leginformatívabb része a horvát 20. századi történelmet összefoglaló, sokkoló 2. alfejezet, amelyet nemcsak a német nyelvű, hanem a magyar olvasók is nagy haszonnal forgathatnak (különösen ami az ustasamozgalmat, ideológiáját és második világháborús pusztító tevékenységét illeti). A fejezet bemutatja az 1990 utáni jobboldal viszonyát a horvát ustasa-fasiszta múlthoz. Megismerhetjük a Thomson-féle ultranacionalista popzene népi populistá ideológiáját, amelynek legfontosabb elemei a „háborús hősnak” tekintett háborús bűnösök éltetése, a „zsidó világ-összeesküvés” és a kommunisták (amelybe minden baloldali érzületű beletartozik) elítélése. Franjo Tuđman nehéz erkölcsi-politikai örökségét és annak máig ható következményeit sem kerülik meg a szerzők, sőt ehhez kapcsolódva mutatják be a horvát jobboldal alakulását az elmúlt 20 évben.

A Szerbiáról szóló fejezet egy, a közelmúltban megesett, sokkoló történettel indít. 2009 őszén futballhuligánok és neonácik egy belgrádi,

utcai kávézóban megölték egy 27 éves francia futballrajongót, mert az nem szerbül beszélt. A szerzők leírása szerint a szerb lakosság ekkor mutatta ki először nyíltan megdöbbenését a szélsőjobboldali erőszakkal kapcsolatban. A rendőrség 24 órán belül előállított tíz gyanúsítottat, akik 18–22 éves egyetemisták és jó családból származó fiatalok voltak. Kiderült, hogy a szerb szélsőjobboldal erős támogatást kap az ortodox egyház ifjúsági szervezeteitől, olyanoktól, mint az *Obraz* vagy a „Mozgalom 1389”. A szerb ortodox egyház egyes körei és a szélsőjobb közötti összefonódás jellegéről és okairól is felvilágosítást kapunk. „Az új szélsőjobb különösen sikeresen toboroz az egyetemeken. Magukat a szerb értékek és tradíciók megmentőjének és megőrzőjének tekintik, amelyek az ortodox kereszténységből vezethetők le, és amelyeket »az új globális világrend« veszélyeztet.” (239.) Az erkölcsi és nacionalista oldalról támadható ellenségképek elsősorban a magyar, albán, zsidó kisebbséget, a homoszexuálisokat vagy a kritikus újságírókat és emberjogi aktivistákat érintik. A szituációt tovább bonyolítja, hogy a szerzők megítélése szerint a szerb titkosrendőrség – amely a jugoszláv kommunizmus óta töretlenül és megszakítások nélkül működik – 40–50 szélsőjobboldali csoporttal is szoros kapcsolatokat ápol. Így a 2008. februári, Koszovó függetlensége elleni megmozdulások kapcsán a szerzők erős irányított-ságról beszélnek, amelyet a populista Vojislav Koštunica a Nyugat meggyőzésére igyekezett felhasználni.

A legrövidebb fejezet a bolgár szélsőjobbról, a *Bulgarski Nacionalne Sojuz* (Bolgár Nemzeti Szövetség) és fiatal vezetőjéről, Bojan Rasatéről szól. Ragyogó példát olvashatunk az 1876-os bolgár felkelés interpretációja kapcsán arról, hogy Kelet-Európa milyen görcsösen ragaszkodik a történelmi eredetmítoszokhoz és a nemzeti katalizmákhoz, és milyen agresszívan elutasítja azok tudományos alapú kritikáját. A bolgár radikális nacionalisták első számú ellensége az országban élő közel 10%-nyi török kisebbség, de küzdenek ők a romák, az EU, a NATO és a zsidóság ellen is, noha a bolgár társadalomban nincsenek mély gyökerei az antiszemitizmusnak. „A bolgárok még ma is büszkék rá, hogy kormányaik a német nyomásnak ellenállva 48 000 zsidót megmentettek a megsemmisítéstől.” (264.) Bojan Rasate életre hívta a *Nacionalna Gvardiát* (Nemzeti Gárda), amelynek egyenruhája (fekete nadrág, barna ing, fekete nadrágtartó, fekete sapka) csak annyiban tér el a nemzetiszocialista SS-étől, hogy viselői nem horogkeresztes, hanem a nemzeti színű (fehérezöld-piros) zászlóval vonulnak fel.

Mindegyik ország szélsőjobb mozgalmá vélt, remélt vagy éppen valós történelmi gyökerekre, hagyományokra hivatkozva igyekezik valami-

fajta nemzeti identitást közvetíteni. Az elmúlt húsz év sikertelenségét bűnbakokon, hatalmon lévő politikusokon, pártokon kéri számon, magukat rendszertagadó ideológiájukkal körülbástyázva. Ellenségeképek segítségével és valamiféle megváltást hirdetve erősítik az összetartozás, a hovatartozás érzését, s adnak jövőképet klienseiknek. Felülreprezentált közöttük a fiatal, irányt vesztett vagy éppen kapcsolódási pontot kereső generáció; tagjait nemcsak az internet nyújtotta új hálózati kapcsolatok vonzzák, hanem a felvonulások és rendezvények „event” jellege (happening) is. Önfenntartó vagy öngerjesztő-e ez a folyamat? Vagy a demokratikus mechanizmusok képesek lesznek rá, hogy ezeket az autoriter vezetésre törekvő irányzatokat „betörjék”, és politikusaik a legális hatalomhoz közel kerülve maguk is demokratikusan szocializálódnak? Nem tudhatjuk.

Murber Ibolya